कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरणात्मक अभ्यासको प्रयोग

रीताकुमारी चौधरी
परीक्षा क्रमाङ्क : ७२२८०८७/०७५
त्रि.वि. दर्ता नं. : ९-२-६००९-५३-२००९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, स्नातकोत्तर तह, चौथो सत्रअन्तर्गतको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७६/२०१९

प्रतिबद्धता पत्र

कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरणात्मक अभ्यासको प्रयोग शीर्षकमा शोधपत्र तयार पार्दा प्रयोग उपयोगमा ल्याएका शोध प्रतिवेदनभित्रका सामग्रीहरू नितान्त मौलिक हुन् । प्रस्तुत शोधपत्रमा आवश्यकताअनुसार स्रोत खुलाएर वाक्यांश तथा वाक्यहरू साभार गरिएको छ । यस शोधपत्रका अंश अन्य प्रयोजनका लागि उपयोग र प्रकाशनमा आएका छैनन् । अतः यो शोधपत्र नितान्त मौलिक भएको प्रतिवद्धता व्यक्त गर्दछु ।

....

शोधार्थी

रीताकुमारी चौधरी

मिति : २०७६/१/१०

शोधनिर्देशकको सिफारिसपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रकी छात्रा रीताकुमारी चौधरीले *कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरणात्मक अभ्यासको प्रयोग* शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

श्री गणेशबहादुर बोहरा

शोधनिर्देशक

शिक्षाशास्त्र सङ्काय

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

मिति : २०७६/१/२६

May 9, 2019

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको आवश्यकता पूर्तिका लागि छात्रा रीताकुमारी चौधरीद्वारा *कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरणात्मक अभ्यासको प्रयोग* शीर्षकमा तयार गरिएको यो शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

१. प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराई (विभागीय प्रमुख) ....

२. डा. माधवप्रसाद पौडेल (शोधविशेषज्ञ) ....

३. श्री गणेशबहादुर बोहरा (शोधनिर्देशक) ....

मिति : २०७६/२/१३
May 27, 2019

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र 'कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरणात्मक अभ्यासको अध्ययन' शीर्षकमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सत्र (सेमेस्टर) नेपा.शि. ५४४ पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि तयार गरिएको हो । यस शोधपत्र तयार पार्नका लागि आदरणीय गुरु गणेशबहादुर बोहराज्यूको निर्देशनअनुसार तयार पारिएको हो । साथै यस शोधपत्रका लागि आवश्यक राय सल्लाह प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. रामप्रसाद भट्टराईज्यूलाई हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन प्रकट गर्दछु । यस शोधपत्र लेखनका क्रममा आवश्यक राय, सल्लाह दिनुहुने आदरणीय गुरुहरू प्रा.डा. राजेन्द्र पौडेल, डा. राजेन्द्र खनाल, प्रा. उमेश काफ्लेप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

मेरो अध्ययनका क्रममा हरेक पक्षबाट सहयोग गर्नुहुने पूजनीय बुवा राज डगौरा थारु, आमा भगमति देवी चौधरी, आफ्ना समस्यालाई थाँती राख्दै श्रीमतिको पढाइलाई चौतर्फिक रूपबाट सहयोग गर्ने श्रीमान् कृष्णप्रसाद चौधरी, छोरा मनिष चौधरी, सासुआमा दुःखनी दवी चौधरी प्रति सदा ऋणी छु । साथै शिक्षा हासिल गर्नका लागि उत्साह र प्रेरणा थपिदिने दाजुभाइहरू रमेश चौधरी, दिनेश चौधरी, उमेश चौधरीप्रति हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । त्यसैगरी यस शोधपत्रलाई लेख्न तथा सामग्री सङ्कलनमा सहयोग गर्ने समकक्षी साथी प्रेमबहादुर खत्री, शोधपत्र टाइपिङमा सहयोग गर्ने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरका दाजु जितेन महर्जनप्रति धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

त्यसरी नै मेरो पढाइमा तीव्र सहयोग पुऱ्याउने स्वर्गीय ससुरा बुवा छेदुराम डगौरा थारुको आत्माको चीर शान्तिका लागि कामना गर्दछु । अन्त्यमा यस अध्ययनलाई सार्थकता प्रदान गर्ने स्तरयुक्त प्रश्नावली गरी सहयोग गर्ने सम्पूर्ण सहायक क्षेत्रका शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक एवम् नमुना विद्यालयका प्र.अ.लाई पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । अन्त्यमा यो अध्येता प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सविनय अनुरोध शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कीर्तिपुरमा पेश गर्दछु ।

मिति : २०७६/२/१३

रीताकुमारी चौधरी

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

त्रि.वि., कीर्तिपुर

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको पाठ्यांश नेपा.शि. ५४४ को प्रयोजनका लागि तयार गरिएको हो । यस अध्ययनको शोधशीर्षक *कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरणात्मक अभ्यासको प्रयोग* रहेको छ । प्रस्तुत शोधपत्रको मुख्य उद्देश्य कक्षा दशको पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरणहरूलाई पाठ्यक्रम अनुरूपता र पाठगत आधारमा विश्लेषण गर्नु र उक्त पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरिएका व्याकरणात्मक अभ्यासको भाषिक सिपका दृष्टिले पहिचान गर्नु रहेको छ । उद्देश्यको निर्धारण पश्चात् यससँग सम्बद्ध पुस्तक तथा शोधपत्रहरूको पुनरावलोकन गरिएको छ ।

तथ्याङ्क सङ्कलनका क्रममा प्राथमिक सामग्रीको रूपमा विद्यालयमा गइयो र कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकलाई द्वितीयक सामग्रीको रूपमा यससँग सम्बन्धित विभिन्न पुस्तकहरू तथा यस अघिको शोधपत्रहरू, खोजमूलक लेखहरू, व्याकरणसँग सम्बन्धित पुस्तकहरू तथा पुस्तकालय प्रक्रियाका आधारमा व्याख्यात्मक र वर्णनात्मक विधिको उपयोग गरी शोध कार्यको विश्लेषण गरियो । यस पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरण अभ्यासको अध्ययन गर्दा पाठ्यक्रमले तोके अनुसार व्याकरणका विषयवस्तुलाई तोकिएकै ठाउँमा समावेश गरी पाठ्यपुस्तक निर्माण गरिएको पाइएको छ । पुरातन सिद्धान्तलाई त्यागी आगमनात्मक ढङ्ग ढाँचाबाट व्याकरणका अभ्यासहरू समेटिएको देखियो । व्याकरणका अभ्यासहरूलाई परिचय, वर्गीकरण, प्रयोगात्मक र पहिचानका आधारमा अभ्यास गराइएको पाइयो । व्याकरणहरूलाई चक्रीय प्रणालीका आधारमा पुनरावृत्ति गराई विद्यार्थीको रुचि, उमेर र स्तरका आधारमा पाठ्यपुस्तकमा समावेश गरेको पाइयो । यस भाषा पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरण अभ्यासबाट अभ्यस्त बनाउने सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइ सिपमा निपूर्ण बनाउने, वर्णविन्यासका त्रुटिहरू कम गराउने शुद्ध, स्पष्ट, स्तरीय र मानक भाषाको सिपको विकास गराउनुका साथै व्याकरणका आधारमा विद्यार्थी केन्द्रित विधिको प्रयोग गरेर सिक भन्ने सिद्धान्तलाई आत्मसात् गरेको पाइयो । भाषाका चारवटै सिपहरूलाई विकास गराउने ढङ्ले २९५ वटा प्रश्नहरू र समग्र रूपमा व्याकरण अभ्यासमा अध्ययन गर्दा ३९२ वटा प्रश्नहरूको निर्धारण गरी विद्यार्थीहरूलाई श्रवण क्षमताको विकास गराउने, शुद्ध उच्चारण र अक्षर सङ्ख्याको प्रयोग गर्न लगाउने, द्रुत पठन, मौन पठन, सस्वर पठन,

स्वतन्त्र लेखन, बुँदाटिपोट, सङ्क्षेपीकरण, समीक्षा जस्ता विभिन्न कार्यकलापबाट भाषिक सिप विकास गरेको पाइएको छ ।

अतः कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकले निर्धारण गरे अनुसारको पाठ्यपुस्तक निर्माण गरे पनि वर्ण विन्यासलाई २, ६, ९, ११, १६ पाठमा व्याकरण अभ्यासमा समावेश गरे पनि व्याकरण भन्दा बाहिर समाविष्ट गरिएको र तिन, चार र एघार पाठमा रिक्त राखिएको पाइयो । कारक र विभक्तिको सूत्रलाई पनि समेट्नुपर्ने तथा विभक्ति नियमलाई पाठ पन्ध्रमा सामेल नगरिनुले कालका पक्षहरूलाई कार्यमूलक बनाउन नसकिनु, प्रश्न वितरणमा परिचय, वर्गीकरण, प्रयोगात्मक र पहिचानमध्ये प्रयोगात्मकतालाई बढी जोड दिनु, सुनाइ, बोलाइ, पढाइ र लेखाइमा बढी प्रश्नहरूको प्रयोग गरेको पाइयो । समग्रमा वि.सं. २०६९ पूर्वको व्याकरण अभ्यासको प्रयोगभन्दा हिजो आजको कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा व्याकरणको अवधारणालाई पछ्याएकाले सकारात्मक पक्ष देखियो । पाठ्यक्रमले प्रेरणार्थक भाव, समस्त शब्द मात्र नभई विभिन्न समासहरू, क्रिया मात्र नभई क्रियाका अन्य प्रकारहरूलाई स्थान नदिइएको र कारक र विभक्तिलाई १५ पाठका लागि मात्र सम्बोधन गरिएको पाइयो । सम्बन्धित सरोकारवालाहरूले पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तकलाई परिमार्जन गरी उपयुक्त ढङ्ग ढाँचामा तहअनुरूप व्याकरणका अन्य पक्षहरूलाई सम्बोधन गर्नुपर्ने यस अध्ययनबाट पुष्टि गरिएको छ ।

सङ्क्षिप्त रूप

क्र.सं.	:	क्रम सङ्ख्या
त्रि.वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
ने.पा.शि	:	नेपाली शिक्षा
प्रा.डा.	:	प्राध्यापक डाक्टर
वि.सं.	:	विक्रम सम्बत
स.प्र	:	सङ्ख्या र प्रतिशत
अ.प्र.	:	अप्रकाशित
तालिका नं.	:	तालिका नम्बर
पृ.सं.	:	पृष्ठ सङ्ख्या
प्रा	:	प्राध्यापक

विषयसूची

पृष्ठ

अध्याय एक

शोध परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि १

१.२ समस्याकथन ३

१.३ अध्ययनको उद्देश्य ४

१.४ अध्ययनको औचित्य ४

१.५ सीमाङ्कन ५

१.६ शोधपत्रको रूपरेखा ६

अध्याय दुई

सम्बद्ध कार्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक अवधारणा

२.१ सम्बद्ध कार्यको पुनरावलोकन ७

२.१.१ पुस्तक समीक्षा ७

२.१.२ शोध समीक्षा ९

२.२ व्याकरणको सैद्धान्तिक परिचय १८

२.२.१ व्याकरण शिक्षणको प्रयोग २१

२.२.२ व्याकरण र भाषा प्रयोग २२

२.२.३ व्याकरणात्मक पक्षको परिचय २४

२.२.३.१ काल र पक्ष २४

२.२.३.२ शब्दवर्ग २५

२.२.३.३ सङ्गति २५

२.३.३.४ वाक्य संश्लेषण र विश्लेषण २५

२.२.३.५ वाक्यका प्रकार र वाक्य परिवर्तन २५

२.२.३.६ कारक र विभक्ति २५

२.२.३.७ भाव वा अर्थ २६

२.२.३.८ वाच्य २६

२.२.३.९ लेख्य चिह्न २६

२.२.३.१० वर्णविन्यास २६

२.२.३.११ शब्द निर्माण प्रक्रिया २६

२.२.४ व्याकरण शिक्षणका प्रक्रिया र पद्धति २६

२.२.५ व्याकरण शिक्षाको औचित्य २७

२.२.६ व्याकरण र भाषापाठ्यपुस्तकको सम्बन्ध २८

२.२.७ भाषा पाठ्यपुस्तकमा व्याकरणात्मक अभ्यासको महत्त्व २८

अध्याय तिन

अध्ययन विधि र प्रक्रिया

३.१ अध्ययनको ढाँचा ३१

३.२ जनसङ्ख्या ३१

३.३ नमुना छनोट ३१

३.४ नमुना छनोट प्रक्रिया ३१

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलनका सोतहरू ३२

३.५.१ प्राथमिक स्रोत ३२

३.५.२ द्वितीयक स्रोत ३२

३.६ तथ्याङ्क सङ्कलन ३२

३.७ तथ्याङ्कको विश्लेषण प्रक्रिया ३३

अध्याय चार

कक्षा दशको पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरण पाठ्यक्रम अनुरूपता र पाठगत आधारमा विश्लेषण

४.१ विषय प्रवेश ३४

४.२ पाठ्यक्रम अनुरूपताको आधारमा कक्षा १० को नेपाली पाठ्यपुस्तकमा प्रयुक्त व्याकरणात्मक अभ्यासको विश्लेषण ३५

४.२.१ काल र पक्ष ३६

४.२.२ शब्दवर्ग ३८

४.२.३ सङ्गति ३८

४.२.४ वाक्य संश्लेषण र विश्लेषण ३९

४.२.५ वाक्यका प्रकार र वाक्य परिवर्तन ३९

४.२.६ कारक र विभक्ति ४०

४.२.७ भाव वा अर्थ ४०

४.२.८ वाच्य ४०

४.२.९ लेख्य चिह्न ४१

४.२.१० वर्णविन्यास ४१

४.२.११ शब्द निर्माण प्रक्रिया ४१

४.३ पाठगत आधारमा कक्षा दशको नेपाली पाठ्यपुस्तकको व्यारकरण अभ्यासको विश्लेषण ४२
४.३.१ जन्मभूमि (लोक कथा) पाठ : एक ४५
४.३.२ सन्तुष्टि (संस्कृति प्रधान कविता) (पाठ : दुई) ४५
४.३.३ सुन्दुक रुइत (राष्ट्रिय जीवनी) पाठ : तिन ४६
४.३.४ थाङ्का (सामाजिक निबन्ध) पाठ : चार ४६
४.३.५ म पनि सक्छु (मनोवाद) (पाठ : पाँच) रूपक ४७
४.३.६ व्यापारिक चिठी (व्यापारिक) पाठ : छ ४७
४.३.७ प्रत्यागमन (सामाजिक कथा) पाठ : सात ४८
४.३.८ वर्ष (प्रकृति प्रधान कविता) (पाठ : आठ) ४८
४.३.९ हाम्रो संस्कृति (सामाजिक तथा संस्कृतिक निबन्ध) (पाठ : नौ) ४९
४.३.१०स्थानीयकरण भन्दा व्यापारीकरण बेस (वक्तृता कला) पाठ : दश ४९
४.३.११ लक्ष्मी पुजा (बालमनोवैज्ञानिक कथा) पाठ : एघार ५०
४.३.१२ क्लारा जेटकिन (अन्तराष्ट्रिय जीवनी) पाठ : बाह्र ५०
४.३.१३ जय भूँडी (सामाजिक निबन्ध) पाठ : तेह्र ५१
४.३.१४ म सडक बोल्दै छु (प्रकृति प्रधान कविता) पाठ : चौध ५१
४.३.१५ टीका (संवाद रूपक) पाठ : पन्ध्र ५२
४.३.१६ माउजङ बाबुसोहबको कोट (सामाजिक कथा) पाठ : सोह्र ५२
४.४ व्याकरणात्मक अभ्यासको भाषिक सिपका दृष्टिले विश्लेषण ५३
४.५ निष्कर्ष ५९

अध्याय पाँच

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

५.१ सारांश ६१
५.२ निष्कर्ष ६२
५.३ उपयोगिता ६५
सन्दर्भसामग्री सूची ६९
परिशिष्ट
व्यक्तिवृत्त

तालिका सूची

पृष्ठ

तालिका नं. १ : पाठ्यक्रमका आधारमा समविष्ट व्याकरणिक कोटीहरू ३५

तालिका सं. २ : पाठगत आधारमा नेपाली पाठ्यपुस्तकमा समाविष्ट व्याकरण अभ्यासको अध्ययन ४२